

Shahid Rajaee Teacher Training University- Iran
Ontological Researches
semi-annual scientific journal
ISSN (print): 2345-3761 (online): 2676-4490
Type: Research

Vol.9, No. 18
Autumn 2020 & Winter 2021

Journal Homepage: www.orj.sru.ac.ir

The Relation of Effect between thought and action on human happiness from Ibn Avicenna`s point of view

Abbas Ali Mansouri¹

Abstract

The issue of happiness for Avicenna and other Muslim philosophers is one of the main issues of philosophy that both directly examines it and basically considers the goal of philosophy to reach perfection and salvation. One of the important questions in the discussion of happiness is, what are the components and factors involved in achieving happiness and what is the ratio of these factors in terms of effectiveness? Since the factors involved in happiness are usually divided into two more general factors called opinion and action. The central question of this article is what is the Sheikh's view on the impact and importance of these two factors. Ibn Sina's arguments on the issue of happiness indicate that he considers the role of opinion more important than action. This paper intends to demonstrate, firstly, by providing sufficient evidence that this point is not merely the author's view of the

¹. Assistant Professor, Department of Islamic Philosophy, Razi University Iran,

a.mansouri@razi.ac.ir

Received: 19/03/2019

Reviewed: 09/08/2019

Revised: 23/12/2019

Accepted: 29/12/2019

article, but the texts left by the sheikh confirm it, and secondly, to analyze the reason for the superiority of opinion over action. Since the answer to this question requires understanding the nature of happiness from Ibn Sina's point of view, we have first examined what happiness is from Ibn Sina's point of view. But in response to the first goal - that is, to prove the claim that Ibn Sina considers opinion more important than action - in the text of the article, there are nine evidences that indicate the superiority of opinion over action in achieving happiness. Also, the answer to the question why Ibn Sina considers thought more important in achieving happiness than action, goes back to understanding two basic points in Sheikh's philosophy: First Ibn Sina's anthropological foundations and the second Ibn Sina's definition of the nature of Happiness. The explanation of these two bases is examined in the final part of the article.

Keywords: Ibn Sina, Happiness, Cruelty, Opinion, Action, Pleasure.

Problem Statement

The issue of happiness is one of the most important and main issues in the tradition of Islamic philosophy, under which various issues can be raised and pursued. One of these important issues in the discussion of happiness is what are the components and factors involved in achieving happiness and what is the relation of these factors in terms of priority and latency or in terms of effectiveness? Since the factors involved in happiness are usually divided into two more general factors called opinion and action, the central question of this article is what is the Sheikh's view on the impact and importance of these two factors? Since the author's conjecture and the hypothesis of the article is that Ibn Sina considers the discussion of the effective factors in happiness to be more important than action, this article intends to firstly examine the arguments and evidences confirming this claim in various books of the Sheikh and the second analyze the reason for this priority in Ibn Sina's philosophy. But since the answer to the second question is not possible without understanding what true happiness and misery are from Ibn Sina's point of view, first the nature of true happiness and misery from Ibn Sina's point of view will be examined. In this section, although we have more or less analyzed the relevant issues, but because our main goal in this article is pursued in the second part of the article, so the elaboration and critique of opinions are ignored. Then, in the second part of the article, the main discussion of the treatise, that is, how to think and act in the ultimate human happiness, will be examined.

Method

In this article, due to its nature, the method of library documents has been used and the obtained information and findings have been studied by descriptive-analytical method. All the books that were available from Avicenna have been considered and the order of the discussions was as follows: first, the nature of happiness from Ibn Sina's point of view has been studied. Then the main discussion of the article, namely the role of speculation and practice in human Happiness, is discussed.

Findings and Results

According to Ibn Sina, the nature of happiness is pleasure. That is why in the treatise on the state of the soul, which describes spiritual bliss in detail, the most central concept used to explain bliss is the concept of pleasure, and that is why in the eighth part of the book *Al-Isharat wa'l-tanbihat*, the main subject of which is the discussion of bliss is the most detailed and accurate discussion of pleasure and related topics. Of course, the sheikh does not mean by pleasure in the definition of happiness, an absolute pleasure, but he means a special kind of pleasure, and that pleasure is superior to other types of pleasure. Sheikh considers the example of this pleasure as intellectual pleasure. Of course, the intellectual pleasure that the sheikh considers human happiness is not merely the understanding of the generalities or principles of beings and even the forms of separation. Rather, he means the highest level of rational perception, that is, the connection of the soul to divine grace and the disappearance of the means between him and the Almighty Beloved. When discussing happiness, the sheikh also uses other phrases - besides pleasure - which seem to contradict the claim made in the article. But as stated in the text of the article in more detail, if we examine and analyze these seemingly contradictory expressions, we will come to the conclusion that these expressions actually express the characteristics and the qualifications of happiness, not the nature and essence of happiness. Sheikh's opinion on how to think and act in human happiness is that both thought and action are effective in human happiness and true and ultimate happiness depends on achieving perfection in both powers. The text of the article presents numerous evidences stating that action plays an important role in achieving happiness. Nevertheless, Sheikh believes that, firstly, moral actions and deeds do not have an independence status and per se, but the effect of action on happiness is such that ugly deeds and actions are an obstacle to achieving happiness. Secondly, opinion has a greater and more decisive role in achieving happiness and its level. Ibn Sina expresses the importance and superiority of opinion in various ways and in various ways, which nine aspects of it are mentioned in the article. But why Ibn Sina gives more importance to opinion and knowledge goes back to the foundations of Ibn Sina's anthropology and his definition on the nature of happiness, which is examined in more detail in the final part of the article.

References

- Aristotle, *Elm al-akhlakh to Nicomagus*. Cairo: Dar Sader: 1925. Arabic.
- Avicenna H, *Al-azhwiyah in Al-Maad*. Tehran: Shams Tabrizi: 2003. Arabic.
- Suhrawardi S, *Majmoeh mosanafat; Al-loMahat*, Volume 4, edited by Najafgholi Habibi. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Sciences: 2001. Arabic.
- Suhrawardi S, *Hekmat al-Ishraq*, translated by Jafar Sajjadi. Tehran: University of Tehran Press: (2010). Arabic.
- Motahari M, *Philosophical articles*. Tehran: Hekmat Publications: 1987. Persian.

نسبت تأثیر نظر و عمل در سعادت انسان از نگاه ابن سینا

عباسعلی منصوری^۱

چکیده

مسئله سعادت برای ابن سینا و سایر فیلسوفان مسلمان از مسائل اصلی فلسفه محسوب می‌شود که هم به صورت مستقیم آن را بررسی کرده و هم اساساً غایت فلسفه را رسیدن به کمال و رستگاری می‌دانند. یکی از پرسش‌های مهم در بحث سعادت این است که مؤلفه‌ها و عوامل دخیل در نیل به سعادت کدامند و نسبت این عوامل از حیث میزان تأثیرگذاری چگونه است؟ از آنجایی که معمولاً عوامل دخیل در سعادت را ذیل دو عامل کلی‌تر به نام نظر و عمل تقسیم بندی می‌کنند. پرسش محوری این مقاله این است که دیدگاه شیخ در مورد میزان تأثیر و اهمیت این دو عامل چیست؟ مباحث شیخ در مسئله سعادت حکایت از این دارد که وی نقش نظر را مهمتر از عمل می‌داند. این نوشتار قصد دارد: اولاً با ذکر شواهد کافی نشان دهد که این نکته صرفاً برداشت نویسنده مقاله نیست، بلکه متون برجای مانده از شیخ آن را تأیید می‌کنند. ثانیاً علت و چرایی برتر بودن نظر بر عمل را تحلیل و بررسی کند. اما از آنجایی که پاسخ به این مسئله مستلزم فهم ماهیت سعادت از نگاه ابن سینا است، ابتدا چیستی سعادت از نگاه ابن سینا را بررسی شد.

اما در پاسخ به هدف اول - یعنی اثبات این مدعا که ابن سینا نظر را مهمتر از عمل می‌داند - در متن مقاله نه شاهد که دلالت بر برتری نظر بر عمل در نیل به سعادت دارند، احصا گردیده است. و پاسخ به این پرسش که چرا ابن سینا نظر را در نیل به سعادت مهمتر از عمل می‌داند، به فهم دو نکته مبنایی در فلسفه شیخ بر می‌گردد: ۱. مبانی انسان‌شناسی ابن سینا؛ ۲. تعریف ابن سینا از چیستی و ماهیت سعادت. توضیح و تفصیل این دو مبنا در بخش پایانی مقاله مورد بررسی قرار گرفته است. کلمات کلیدی: ابن سینا، سعادت، شقاوت، نظر، عمل، لذت.

طرح مسأله

مسألهٔ سعادت یکی از مسائل مهم و اصلی در سنت فلسفهٔ اسلامی است که ذیل آن مباحث مختلفی قابل طرح و پیگیری است. یکی از این مسائل مهم در بحث سعادت این است که مؤلفه‌ها و عوامل دخیل در نیل به سعادت کدامند و نسبت این عوامل از حیث تقدم و تاخر یا از حیث میزان تأثیرگذاری چگونه است؟ از آنجایی که معمولاً عوامل دخیل در سعادت را ذیل دو عامل کلی‌تر به نام نظر و عمل تقسیم بندی می‌کنند. پرسش محوری این مقاله این است که دیدگاه شیخ در مورد میزان تأثیر و اهمیت این دو عامل چیست؟ و از آنجایی که حدس نویسنده و فرضیه مقاله این است که ابن سینا در بحث عوامل موثر در سعادت نظر را مهمتر از عمل می‌داند، این مقاله درصدد است که اولاً ادله و شواهد تایید کننده این مدعا را در کتب مختلف شیخ بررسی کند ثانیاً چرایی و علت این اولویت را در فلسفه ابن سینا تحلیل و بررسی کند.

اما از آنجایی که پاسخ به پرسش دوم بدون فهم چیستی سعادت و شقاوت حقیقی از نظر ابن سینا میسر نیست، ابتدا چیستی سعادت و شقاوت حقیقی از نظر ابن سینا بررسی خواهد شد. در این قسمت هرچند کم و بیش به تحلیل مباحث مربوطه پرداخته ایم اما چون هدف اصلی ما در این مقاله در قسمت دوم مقاله پیگیری می‌شود؛ لذا از بسط و تفصیل و نقد آراء صرف نظر می‌شود. سپس در قسمت دوم مقاله بحث اصلی رساله، یعنی چگونگی نسبت نظر و عمل در سعادت نهایی انسان بررسی خواهد شد.

پیشینه پژوهش

مقاله و پایان نامه‌های متعددی در مورد مسألهٔ سعادت از نظر فیلسوفان مسلمان نگاشته شده است. سعادت‌شناسی ابن سینا نیز از این امر مستثنا نبوده اما مسألهٔ اصلی و محوری مکتوبات مذکور ناظر به مسألهٔ اصلی مقاله حاضر نیست. از جمله مقالاتی که به نحوی به موضوع محوری این مقاله نزدیکتر هستند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مقاله «سعادت و شقاوت در حیات جاویدان از نگاه ابن سینا» نوشته حمید رضا خادمی که ابتدا دیدگاه ابن سینا در مورد چیستی سعادت را بررسی می‌کند سپس وارد بحث سعادت و شقاوت اخروی و مراتب و چگونگی آن و اشرف بودن معاد روحانی بر معاد

جسمانی شده و در پایان به بررسی این مسأله می‌پردازد که بنابر دیدگاه ابن‌سینا نفوس بدون بدن نمی‌توانند ادراک الم و لذت جزئی داشته باشند. این مقاله وارد بحث عوامل مؤثر در کسب سعادت و نسبت این عوامل نمی‌شود.

مقاله «سعادت از نظر ابن‌سینا» نوشته دکتر عین‌اله خادمی ضمن اشاره به تقسیم‌بندی‌های مختلف شیخ در بحث سعادت، چیستی سعادت از نظر ابن‌سینا و امکان یا عدم امکان حصول سعادت قصوی در دنیا را بررسی می‌کند. و در بیان مسأله تصریح می‌کند که هدف مقاله بررسی چیستی سعادت از دیدگاه ابن‌سینا است. البته بخشی از مقاله تحت عنوان «رابطه فضیلت با سعادت» تا حدی به موضوع مقاله بنده نزدیک است. مقاله «نقش کمالات عقلی در سعادت از نگاه ابن‌سینا» نوشته خانم دکتر فاطمه صادق زاده به مقاله حاضر نزدیک است. اما این شباهت و نزدیکی بیشتر در عنوان است و در متن مقاله نویسنده فقط در ذیل عنوان «همراهی کمال عقلی و اخلاقی در سعادت» به این مسأله می‌پردازد که در نظر شیخ کمال و لذت عقلی از سایر لذات برتر است و نتیجه می‌گیرد که ابن‌سینا سعادت حقیقی را سعادت عقلی می‌داند. اما سایر مباحث و بخش‌های مقاله که بخش بیشتر مقاله را به خود اختصاص داده‌اند، در راستای چرایی برتری نظر در نیل به سعادت نیستند.

مقاله «راه‌های کسب سعادت از منظر ابن‌سینا» نوشته دکتر عین‌اله خادمی مقاله دیگری است که به موضوع و مسأله محوری مقاله حاضر نزدیک است. نویسنده در این مقاله سعی کرده است عوامل مختلف دخیل در نیل به سعادت از نگاه ابن‌سینا را بر شمرد. هدف نویسنده در این مقاله تمرکز بر یک راه خاص و تحلیل آن نیست، بلکه هدف احصای عوامل مؤثر در نیل به سعادت است و یازده عامل مؤثر را بر می‌شمرد.

مقاله «معنا و راه کسب سعادت و شقاوت دو جهان از دیدگاه شیخ اشراق و ابن‌سینا» نوشته طاهره محسنی و خدیجه احمدی بعد از تعریف سعادت به دنیوی یا اخروی بودن سعادت می‌پردازد و در نهایت عوامل مختلف در نیل به سعادت را از نگاه دو فیلسوف بررسی می‌کند و در این بخش به صورت بسیار مجمل از سه مؤلفه دخیل در سعادت از نگاه ابن‌سینا (یعنی نقش زندگی اجتماعی و شرع و کمال در علم و نظر) نام می‌برد.

مقاله «سعادت و رابطه آن با معرفت و عبادت از دیدگاه ابن سینا» از دکتر مرتضی شجاری ابتدا به توضیح سه مفهوم سعادت، معرفت و عبادت از نظر ابن سینا می‌پردازد سپس در بحث نسبت معرفت با سعادت بیشتر بر طبقه بندی نفوس انسان‌ها بر اساس میزان بهره مندی ایشان در معرفت و کمال نظری متمرکز می‌شود و وارد بحث تحلیل نسبت نظر و عمل در سعادت نمی‌شود.

مقاله «اسباب و عوامل سعادت در آرای فارابی، ابن سینا و خواجه نصیرالدین طوسی» نوشته دکتر مرتضی یوسفی راد که نقش عوامل محیطی و اجتماعی در سعادت را بررسی می‌کند و وارد بحث نقش معرفت در سعادت و نسبت نظر و عمل در سعادت نمی‌شود و فقط در بخشی از مقاله به صورت خلاصه به عوامل دخیل در سعادت از جمله معرفت و تزکیه نفس اشاره می‌کند.

مقاله «سعادت از نظر ابن سینا، غایت غالب یا غایت جامع؟» از محمد سعیدی مهر و فاطمه ملاحسنی که محور اصلی آن به مقاله حاضر بسیار نزدیک است. نویسندگان بعد از بررسی دیدگاه ارسطو و فارابی در باره سعادت بر اساس غایت غالب یا غایت جامع ابتدا به بررسی دیدگاه شیخ در مورد چیستی سعادت می‌پردازند و به تفصیل وارد بحث کمال انسانی شده سپس دنیوی یا اخروی بودن سعادت را مطرح می‌کنند. و در نهایت سعی می‌کنند که با توجه به تعریف شیخ نقش معرفت را در سعادت بررسی کنند. اما این بخش از مقاله با اینکه محوری‌ترین بخش مقاله است، کمترین بحث را به خود اختصاص داده است و نویسندگان اساساً در این مسیر پیش نمی‌روند که سعی کنند که با ارائه شواهد مختلف اهمیت نظر را بیان کنند. بنابر آنچه گذشت تا آنجایی که بررسی شد موضوع و مسأله محوری این نوشتار تا کنون در مقاله یا نوشتار دیگری به صورت مستقل و مفصل پیگیری نشده است.

چیستی سعادت و شقاوت حقیقی از نظر ابن سینا

ابن سینا سعادت را یک حالت و وضع وجودی می‌داند که در آن انسان از برترین لذت برخوردار و از رنج و الم فارغ باشد. از همین رو مهمترین و محوری‌ترین مفهومی که ابن سینا در بحث از چیستی سعادت و اقسام و موانع آن مطرح می‌کند مفهوم لذت و اقسام

آن است (ابن سینا ۱۹۸۰ م، ص ۲۷۶؛ همو، ۲۰۰۳ م، ص ۱۳۰؛ همو، ۱۹۸۴، ص ۱۱۱؛ همو، ۱۴۰۴ م، ص ۴۳۲؛ همو، ۱۹۵۳ م، ج ۲، ص ۱۴۹؛ همو، ۲۰۰۷ م، ص ۱۲۷). برای همین است که در *نمط هشتم کتاب اشارات* که موضوع اصلی آن اثبات سعادت نفوس عاقله و برتر بودن آن از سعادت نفوس حیوانی است، مفصلترین و دقیقترین بحث را در مورد لذت و مباحث مرتبط با آن مطرح می‌کند. همچنان که دیگران نیز اشاره نموده‌اند میان سعادت و لذت از یکسو و بین شقاوت و الم از سوی دیگر چنان ارتباط وثیقی برقرار است که ابن سینا در مقام بیان سعادت و شقاوت مستقیم به سراغ لذت و الم رفته، سپس به تبیین و تقسیم آن می‌پردازد (خادمی، ۲۰۰۷ م، ص ۷۰). برخی دیگر که در مورد نظریه سعادت شناختی ابن سینا تحقیق نموده‌اند، تصریح می‌کنند که از نظر ابن سینا سعادت واقعی برای انسان لذت عقلی و کمال قوه عاقله است. در واقع عبور از مراحل مختلف لذت و رسیدن به لذت عقلی همان سعادت است (سخایی، ۲۰۱۲ م، ص ۶) یا اینکه دکتر عین‌اله خادمی تصریح می‌کند که ابن سینا در برخی از مکتوباتش لذت به معنای عام را مترادف با سعادت به کار می‌برد (خادمی، ۲۰۱۰ م، ص ۱۱۵).

شاهد صریح دیگری که مدعای فوق را تأیید می‌کند، بحثی است که شیخ در فصل پنجم *رساله احوال نفس* تحت عنوان «فی سعادت‌ها و شقاوتها بعد الفراق» مطرح می‌کند. نکته قابل تأمل در این عبارات نسبتاً طولانی این است که خواننده به وضوح شاهد است که محورری‌ترین مفهوم برای توضیح سعادت در این عبارت مفهوم لذت است به این صورت که شیخ طی چند اصل با محوریت همین مفهوم سعی می‌کند سعادت و معاد روحانی را تبیین کند. به این صورت که در اصل اول به این نکته اشاره می‌کند که هر قوه‌ای لذت و خیر مختص به خود و شر و رنج مختص به خود را دارد. سپس لذت هر یک از قوا را بر می‌شمرد. و همه این قوا در این امر مشترک هستند که رسیدن به آنچه ملائم با ایشان است خیر آنها و لذت مختص به آنها است. این یک اصل است

در اصل دوم بر این نکته تأکید می‌کند که اگر چه قوا در مطلبی که در اصل اول گذشت مشترک هستند اما مراتب ایشان در کمال خاص خود متفاوت است برخی از ایشان

کمالش افضل، اکثر، اودم و اوصل است. و قوه‌ای که فی نفسه واجد افضل و اشد ادراک است؛ لذت او ابلغ و اوافر است.

در اصل سوم این نکته را طرح می‌کند که لذت لزوماً آن چیزی نیست که ما ادراک می‌کنیم، بلکه ممکن است چیزی لذت باشد اما ما بخاطر یک مانع لذت بودن آن را فهم نکنیم. و از این طریق وارد این بحث می‌شود که علاوه بر لذات حسی لذات عقلی وجود دارد که بر بسیاری از مردم پوشیده است. این نیز یک اصل است و در اصل چهارم به عنوان آخرین اصل این نکته را متذکر می‌شود که یک مانع و شاغل بیرونی مانع از این می‌شود که قوه ادراک کننده کمال و امر ملائم را ادراک کند. مانند مریضی که به سبب مریضی از خوردن غذا کراهت دارد. این نیز یک اصل است.

همچنان که مشهود است مفهوم محوری در این چهار اصل مفهوم لذت است. اما سخنان شیخ در نتیجه‌ای که از این اصول چهارگانه می‌گیرد دلالت و صراحت بیشتری بر محوری بودن مفهوم لذت در فهم ماهیت سعادت دارد. شیخ بعد از بیان این اصلها تأکید می‌کند که کمال خاص نفس ناطقه این است که عالم عقلی شود و صورت جهان در او منتقش شود و با عالم متحد و موازی شود سپس وارد این بحث می‌شود که این کمال و لذت نسبت به لذت سایر قوا افضل و اودم و اوصل است. سپس متذکر می‌شود که علت غفلت ما از این لذات روحی و عقلی اشتغال به بدن و لذت حسی است و هر گاه این اشتغال و مانع برداشته شود، ما قادر به درک این نوع لذات خواهیم بود. و تصریح می‌کند که این لذت اشرف و اجل از هر لذتی است و این لذت سعادت است و لذات دیگر در حکم شقاوت (ابن سینا، ۲۰۰۷ م، ص ۱۲۷-۱۳۴).

مطلب دیگری که می‌تواند مدعای ما را اثبات کند این است که از یک طرف شیخ بر این نکته تأکید دارد که سعادت آن خیر مطلق است که مطلوب بالذات است و هیچگاه و در هیچ زمانی مطلوب لغیر نیست (ابن سینا، ۱۹۸۰ م، ص ۲۶۰) و از طرف دیگر به نظر می‌رسد که این ویژگی مطلوب بالذات بودن مختص لذت است. زیرا اگر تمام اموری را (از قبیل: کمال و علم و ثروت و...) که به نحوی آنها را سعادت انسان برشمرده‌اند را بررسی کنیم، خواهیم دید که همه مطلوب لغیر هستند. شهید مطهری با بیانی متفاوت و در عین حال صریحتر به این نکته اینگونه اشاره می‌کند که سعادت را می‌باید لذتی

دانست که مانع لذت مهمتر یا موجب رنج بزرگتری نشود و شقاوت را نیز باید رنجی به شمار آورد که مانع رنج بزرگتر، یا مقدمه لذتی مهمتر نباشد (مطهری، ۲۰۱۱، م، ج ۲، ص ۶۲).

این همانی سعادت و لذت و ارتباط وثیق این دو مفهوم امری است که اختصاص به ابن سینا ندارد و همچنان که دکتر شجاری اشاره کرده‌اند در فلسفه اسلامی بحث از سعادت با اصطلاحات کمال، خیر و لذت در ارتباط است. و ابن سینا نیز در بحث از خیرِ مختص به انسان یعنی سعادت، موضوع لذت و اقسام آن را مطرح می‌کند (شجاری، ۲۰۱۱، م، ص ۶۳). این نسبت در بیان سهروردی کاملاً مشهود است. او سعادت و لذت را قرین و مترادف با هم به کار می‌برد و احوال مردم در روز قیامت از حیث بهره‌مندی از لذت و سعادت را به سه دسته تقسیم می‌کند: اول افرادی که از بالاترین درجه سعادت اخروی بهره‌مندند و بالتبع از بالاترین درجه لذات نیز متلذذ می‌شوند. دوم افرادی که از درجه متوسط سعادت و لذات بهره‌مندند و سوم افرادی که در آخرت از اشقیای به شمار آمده در نتیجه فاقد هرگونه بهره‌ای از سعادت و لذات هستند (سهروردی، ۲۰۰۱، م، ج ۲، ص ۲۳۵؛ همو ۲۰۱۰، م، ج ۱، ص ۴۷۳).

اما نکته مهم در نسبت سعادت و لذت این است که ابن سینا سعادت را مطلق لذت نمی‌داند، بلکه نوع خاصی از لذت را مصداق سعادت می‌داند. مراد شیخ از لذت در تعریف سعادت، لذتی است که از سایر اقسام لذت برتر است، یعنی لذت عقلی. زیرا از یک طرف ابن سینا لذت را ادراک ملائم و امر ملائم را کمال و فعلیت مختص شیء می‌داند و از طرف دیگر شیخ بارها تأکید می‌کند که عالی‌ترین ویژگی و عمل خاص انسان که او را از سایر حیوانات متمایز می‌سازد اندیشه و تأمل است. این به این معناست که شیخ سعادت را کمال و فعلیت قوه عاقله می‌داند. البته ناگفته نماند که آن لذت عقلی که شیخ آن را مصداق سعادت انسان می‌داند صرف درک کلیات یا مبادی موجودات و حتی صور مفارقه نیست، بلکه مراد او برترین مرتبه ادراک عقلی یعنی اتصال نفس به فیض الهی و از بین رفتن وسائط بین انسان و حضرت معشوق است (ابن سینا، ۱۹۸۰، م، ص ۲۷۵).

آنچه گذشت اصل و اساس نگاه ابن سینا در باب چیستی سعادت بود. اما التفات به نکاتی که در ادامه به آنها اشاره می‌شود فهم کاملتر و همه جانبه‌تری از تلقی شیخ از سعادت را فراهم می‌آورد:

۱- تأثیر پذیری از تعابیر دینی

ابن سینا در بحث سعادت و به تصویر کشیدن غایت نهایی انسان از متون دینی متأثر است. به گونه ای که این تأثیر در ادبیات و کلام او مشهود است. به عنوان مثال در رساله *احوال نفس* در تعریف معاد و سعادت عقلانی از تعبیر مقاربت با حضرت حق استفاده می‌کند (همو، ۲۰۰۷ م، ص ۱۲۷). یا گاه از سعادت این‌گونه تعبیر می‌کند: سعادت عبارت است از انقطاع نظر از امور پست و وقف نظر بر جلال حضرت حق و مطالعه عقلی خداوند. اصل عبارت چنین است: «السعادة هی الانقطاع بالجملة عن ملاحظة هذه الحسائس و وقف النظر علی جلال الحق الأول، و مطالعته مطالعة عقلیة» (همو، ۱۹۸۰ م، ص ۷۴) یا اینکه سعادت سرمدی و دخول در بهشت را یکی دانسته و آنها را به صورت مترادف به کار می‌برد (همو، ۱۹۰۸ م، ص ۱۳۲).

۲- اخروی بودن سعادت

برخلاف ارسطو که رسیدن به سعادت را در دار دنیا ممکن می‌داند (ارسطو، ۱۹۲۵ م، ج ۱، ص ۲۰۹) سعادت مورد نظر ابن سینا سعادت اخروی است و حصول سعادت حقیقی را فقط بعد از مرگ ممکن می‌داند. هر چند ابن سینا بهره‌گیری از لذت عقلی را در همین دنیا برای متأملین در جبروت و اعراض کنندگان از شواغل دنیا قابل وصول می‌داند (ابن سینا، ۱۹۹۶ م، ص ۱۴۰) اما تصریح می‌کند: «دریافت این لذت و سعادت، جز در آخرت نبود، یعنی نفس سعادت و لذت را آنگاه دریابد که از پیوند با بدن تخلص یابد، و از آثار طبیعت بیزار شده و از این عالم متجرد شود و به نظر عقل به ذات باری تعالی و به ذات ملائکه روحانی نگاه کند، و غایت لذت در این حال بود، و غایت شقاوت در ضدّ این حال باشد که گفتیم.» (همو، ۱۹۸۴ آ، ص ۸۱) و این به این خاطر است که شیخ از یک طرف سعادت را کمال قوه عاقله می‌داند و از طرف دیگر بهره مند شدن از لذات عالیه عقلی را در گرو فارغ شدن نفس از بدن می‌داند و دیگر اینکه شیخ تأکید می‌کند

که برای رسیدن به سعادت حقیقی انسان باید با خواسته‌های نفسانی اش مبارزه کرده و آنها را در حد اعتدال نگه دارد. و این جز با تحمل رنج در دنیا حاصل نمی‌شود. و حال آنکه سعادت با رنج مقرون نیست. دکتر عین اله خادمی در مقاله سعادت از نظر ابن سینا به تفصیل و با ارائه شواهد متعدد از کتب مختلف نشان داده‌اند که شیخ سعادت قصوی را در دنیا قابل حصول نمی‌داند (خادمی، ۲۰۱۰ م، ص ۱۳۱-۱۳۳).

۳- ذو مراتب بودن سعادت و شقاوت

در نظریه سعادت شناسی ابن سینا، سعادت امری مشکک است یعنی دارای نقص و کمال و شدت و ضعف است زیرا از طرفی میان سعادت و لذت و میان شقاوت و رنج ارتباط کامل برقرار است و از طرف دیگر لذت از جمله کیفیات است و قابل شدت و ضعف می‌باشد. لذا مراتب داشتن لذت و الم به طور طبیعی مقتضی تشکیکی شدن سعادت و شقاوت و در نتیجه، تفاوت یافتن درجات سعدا و اشقیا خواهد بود. ضمن اینکه سعادت به عامل واحد بستگی ندارد، بلکه عوامل متعددی در آن دخیل‌اند. و در این صورت به هراندازه که عوامل سعادت بیشتر فراهم باشند شخص از سعادت کامل‌تری برخوردار خواهد بود و بالعکس. آنچه گذشت فقط حاصل تحلیل دیدگاه شیخ در باب سعادت نیست، بلکه ابن سینا در کتب مختلفش با طرح تقسیم بندی‌های گوناگون به بیان مراتب اشقیا و سعدا پس از مرگ پرداخته است (ابن سینا، ۲۰۰۷ م، ص ۱۸۷؛ همو، ۱۹۹۶ م، ج ۳، ص ۳۵۰-۲۵۲؛ همو، ۲۰۰۰ م، ص ۶۸۹-۶۹۵؛ همو، ۱۹۸۰ م، ص ۲۷۴-۲۷۵).

چندی و چگونگی تأثیر نظر و عمل در سعادت

ابن سینا بر اساس مبانی فلسفی‌اش مبنی بر حقیقت‌ترکیبی بودن انسان در دار دنیا و پذیرش تأثیر بدن و اعمال جسمانی در نفس، قائل به تأثیر عمل و فضائل اخلاقی در سعادت نهایی انسان است. او معتقد است که چون انسان مرکب از روح و بدن است؛ لذا سعادت حقیقی او منوط به حصول کمال در دو بعد نظر و عمل است (ابن سینا، ۱۹۸۴

آ، ص ۱۰۹) و سعادت‌مند حقیقی را کسی می‌داند که در دو جنبه‌ی نظر و عمل به کمال رسیده باشد و بارها بر اهمیت عمل و عقل عملی در این مسیر تأکید می‌کند از جمله:
 ۱. شیخ پس از تعریف حکمت نظری و بیان این مطلب که اگر کسی به غایت حکمت نظری برسد به سعادت سابقین و کاملین رسیده است، تأکید می‌کند که به هر میزان که از علم و عمل فرد کاسته شود به همان میزان درجه سعادت او تنزل می‌یابد (همو، ۲۰۰۷ م، ص ۱۹۱).

۲. شیخ در رساله‌ی اثبات النبوات تصریح می‌کند که رسیدن به بهشت و ثواب جز با استکمال در عمل و دوری از افعال قبیح میسر نیست (همو، ۱۹۰۸ م، ص ۱۳۰).

۳- شیخ تأکید می‌کند که از جمله شروط رسیدن به سعادت اخروی اصلاح اخلاق یعنی جزء عملی نفس است. و اخلاق ملکه توسط بین افراط و تفریط است و فضیلت از استعلاء قوه‌ی عقلیه و إذعان قوه‌ی حیوانی-که مربوط به عقل عملی است- نشأت می‌گیرد (همو، ۲۰۰۷ م، ص ۴۲).

۴- شیخ در کتاب نجات تصریح می‌کند: سعادت اخروی با تنزیه نفس حاصل می‌شود و تنزیه نفس دور نگه داشتن آن از هیئات ضد سعادت است و تنزیه با اخلاق و ملکات حاصل می‌شود (همو، ۲۰۰۰ م، ص ۷۱۶).

۵- شیخ در کتاب اشارات تصریح می‌کند: گمان نکن که سعادت در آخرت نوع واحدی است و گمان نبر که سعادت جز با استکمال در علم حاصل نمی‌شود هرچند که استکمال علمی سعادت را عالیترین نوع آن قرار می‌دهد. اصل عبارت چنین است: «لا یقعن عندک أن السعادة فی الآخرة نوع واحد، و لا یقعن عندک أن السعادة لا تنال أصلاً إلا بالاستکمال فی العلم و إن کان ذلک یجعل نوعها نوعاً أشرف» (همو، ۱۹۹۶ م، ص ۱۳۵).

۶- شیخ در رساله‌ی نفس در توضیح غایت نهایی نفس تصریح می‌کند که غایت کمال انسان این است که در علم و اخلاق به کمال و فضیلت برسد (همو، ۲۰۰۴ الف، ص ۲۷).

این شواهد نشان می‌دهد که ابن سینا راه رسیدن به سعادت را منحصر در نظر ورزی نمی‌داند و بر اهمیت و جایگاه عمل در نیل به سعادت تأکید دارد. اما هرچند ابن سینا نظر و عمل را هر دو در سعادت انسان مؤثر می‌داند، ولی میزان تأثیر این دو را یکسان

ندانسته و نقش بیشتری برای نظر قائل است و سعادت نهایی انسان را سعادت عقلی می‌داند. البته این دیدگاه مختص به ابن سینا نیست و همچنان که شهید مطهری اشاره می‌کند نه تنها ابن سینا، بلکه اکثر حکمای اسلامی سعادت نهایی انسان را سعادت عقلی می‌دانند و معتقدند که گوهر و جوهر انسان قوه عاقله انسان است و کمال و سعادت نهایی و واقعی انسان سعادت عقلی است (مطهری، ۲۰۱۱م، ج ۲۲، ص ۴۸۰).

نظر برای فلاسفه مسلمان از چنان اهمیتی برخوردار است که خواجه نصیر الدین طوسی اطلاق لفظ سعادت را وابسته به نظر و تأمل می‌داند و تصریح می‌کند: «جماعتی در حیوانات دیگر اطلاق لفظ سعادت کرده‌اند و اصل آن است که آن اطلاق به مجاز بود، چه رسیدن حیوانات به کمال خویش نه به سبب رأی و رویتی بود که از ایشان صادر شود، بلکه به سبب استعدادی بود که از طبیعت یافته باشند پس سعادت حقیقی نبود» (خواجه طوسی، ۱۹۸۱، ص ۸۱). امام خمینی نیز بر اهمیت نظر تأکید و اظهار می‌دارد که ممکن است شخص از متوسطین باشد، یعنی اعمال صالحه انجام داده و اخلاق را طوری که طبق ظواهر شرع است تعدیل کند ولی از حیث عقل نظری در مرتبه تخیل باشد و عوامل بالا را به طور خیال تصور و تخیل نماید، برای چنین کسانی بعد از مرگ جنات متوسطین حاصل خواهد شد و نفوسشان طبق ملکاتشان در آنجا مشغول فعالیت خواهد شد (امام خمینی، ۲۰۰۲م، ج ۳، ص ۴۶۹).

اما شواهد و عباراتی که دلالت بر این دارد که ابن سینا مولفه نظر را در نیل به سعادت مهمتر از عمل می‌داند فراوان است و شیخ به وجوه مختلف و با تعبیر متفاوت بر این نکته صحنه می‌گذارد. از جمله این شواهد می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

۱. شیخ لذت و آسایش را همان علم و معرفت می‌داند و رنج و عذاب را عبارت اخرای جهل می‌داند. او در بحث از سبب ترس از مرگ تصریح می‌کند که جهل رنج حقیقی و علم راحت حقیقی است (ابن سینا، ۱۹۸۰م، ص ۳۴۱).

۲. شیخ برای نظر چنان اهمیتی قائل است که علت هلاکت و شقاوت سرمدی را جهل می‌داند و تأکید می‌کند که گمان نکن که گناهان پراکنده مانع نجات‌اند بلکه هلاک سرمدی و ابدی به واسطه نوعی از جهل حاصل می‌شود و ردیلت فقط سبب عذاب محدود می‌شود. اصل عبارت شیخ چنین است: «و لا یقنع عندک أن تفاریق الخطایا

باتكئة لعصمة النجاة، بل إنما يهلك الهلاك السرمد ضرب من الجهل [أو الرذيلة]، و إنما يعرض للعذاب المحدود ضرب من الرذيلة و حد منه و ذلك في أقل أشخاص الناس» (همو، ۱۹۹۶م، ص ۱۳۵).

۳. نظر برای ابن سینا چنان حائز اهمیت است که در تفسیر او بر آیات قرآن نیز تأثیر گذاشته و با بیان این مطلب که مراد از «باب» در لغت امری است که مقدمه و مدخل امر دیگری است، آیه مربوط به ابواب جهنم و بهشت را با قوای ادراکی انسان مطابقت داده و می‌گوید اگر در انسان پنج قوه ظاهری و سه قوه باطنی جمع گردد به سعادت سرمدی رسیده و داخل در بهشت می‌شود و اگر فقط هفت قوه اول در او جمع شوند از اهل شقاوت خواهد بود (همو، ۱۹۰۸م، ص ۱۳۲).

۴- شیخ میزان شرف آدمی را نظر و معرفت می‌داند و تأکید می‌کند که هر علمی که به نفس برسد و هر سعادت که از نفس پدید آید همه ثمره تربیت عقل است. پس شرف آدمی به دو چیز است: به نفس ناطقه و به عقل و این هر دو نه از عالم اجسامند بلکه از عالم علوی و متصرف در بدنند نه ساکن بدن که قوت‌های مجرد بسیط را حیز و مکان نخواهد بود (همو، ۱۹۳۴م، ص ۶).

۵. شیخ از یک طرف نفس را ملاک رنج و لذت می‌داند و تأکید می‌کند که حقیقت انسان نفس اوست و لذت و رنج حقیقی متعلق به نفس است و لذت و رنج بدنی متعلق به او نبوده بلکه خارج از اوست (همو، ۲۰۰۳م، ص ۱۲۷) از طرف دیگر همچنان که در بخش اول مقاله گذشت سعادت را لذت و شقاوت را الم می‌داند.

۶. شیخ رسیدن به بالاترین مرتبه انسانی را در گرو نظر می‌داند و تصریح می‌کند که برترین فرد از نوع انسان کسی است که در قوه نظری به مرتبه حدس رسیده و از معلم بشری بی‌نیاز شود، اما کسانی که قوه نظری خود را کامل نکرده و فقط به اصلاح اخلاق پرداخته و ملکات و فضایل را کسب کرده‌اند ایشان اذکیای نوع بشر بوده و از سایر مردم متمایزند اما صاحب مراتب عالیه نیستند. اصل عبارت چنین است: «فأفضل النوع البشري من أوفى الكمال في حدس القوة النظرية، حتى استغنى عن المعلم البشري أصلاً؛ و أما الذين ليس لهم استكمال شيء من القوى، إلا أنهم يصلحون الأخلاق، و يقتنون الملكات

الفضیلة، فهم الأذکیاء من النوع الإنسانی، و لیسوا من ذوی المراتب العالیة، إلا أنهم یتمیزون عن سائر أصناف الناس». (همو، ۲۰۰۷ م، ص ۱۲۵-۱۲۶).

۷. ابن سینا هنگام بحث از مراتب سعادت و اشقیاء غالباً نفوس انسانی را برحسب مراتب و مراحل علم و عقل و میزان بهره‌مندی از کمال عقلی تقسیم می‌کند (ابن سینا، ۱۹۸۰ م، صص ۲۷۴، ۲۷۵؛ همو، ۲۰۰۰ م، صص ۶۸۹-۶۹۴).

۸. شیخ با بیان این نکته که سعادت هر قوه عبارت است از فعلیت یافتن و به کمال رسیدن آن قوه؛ سعادت انسان را فعلیت یافتن قوه عاقله می‌داند (همو، ۱۹۸۴ آ، ص ۱۰۹؛ همو ۲۰۰۴ الف، ص ۷۹).

۹. دیدگاه ابن سینا در باب اهمیت عمل و کیفیت و چگونگی تأثیر آن در سعادت به صراحت دلالت بر برتر دانستن نظر نسبت به عمل دارد. از سخنان شیخ چنین برداشت می‌شود که نقش عمل در سعادت انسان نقش ایجابی نیست. یعنی عمل و افعال اخلاقی اهمیت استقلالی و لافسه ندارند و مستقیماً سبب رشد انسان و رسیدن او به سعادت نمی‌شوند، بلکه تأثیر عمل در سعادت اینگونه است که اعمال و افعال قبیحه در حکم مانع برای وصول به سعادت هستند.

مطلبی که مدعای فوق را تأیید می‌کند، توضیح و تفسیری است که شیخ در باب چگونگی تأثیر عمل در سعادت ارائه می‌کند. شیخ اهمیت عمل و کسب فضائل و ملکات اخلاقی را از این جهت می‌داند که تکرار افعال شهوانی و غضبی، مانع کمال عقل نظری می‌شود. زیرا این اعمال موجب تعلق نفس به امور مادی و محجوب ماندن آن از ادراک حقایق علمی می‌شوند و اصلاح بخش عملی نفس سبب از بین رفتن این مانع می‌شود. اما مانع بودن افعال و اعمال قبیح به این خاطر است که از یک طرف شیخ معتقد است که رسیدن به سعادت حقیقی مستلزم این است که نفس حقیقتاً از بدن فارغ شود و تصریح می‌کند که اگر نفس بعد از مرگ همچنان تعلق به بدن داشته باشد اهل شقاوت است و اگر در دار دنیا به کمال قوه عقلی برسد بعد از مرگ از جمله اهل سعادت است (همو، ۲۰۰۷ م، ص ۴۲). از طرف دیگر شیخ معتقد است که نفس هنگامی حقیقتاً از بدن فارغ می‌شود که در حیطة عمل صاحب هیأت اذعانیه نباشد (یعنی نفس به بدن چنان مشغول نباشد که از طلب کمال و ادراک لذت مختص به خود غافل شود) اما اگر

نفس صاحب هیأت اذعانیه باشد بعد از مفارقت، این هیئات همچنان با او همراه خواهند بود؛ لذا به معنای واقعی کلمه مفارقت برای او حاصل نمی‌شود. زیرا وجود نفس در بدن، به معنای انطباق در بدن نیست، بلکه مراد این است که فعل نفس و تصرف او فقط به آن بدن اختصاص دارد و چون قوت‌های بدنی و صفات بد برای نفس در حکم بازدارنده او از طلب کمال و ادراک لذت خاص خویش‌اند، بعد از مفارقت از بدن اگرچه پیوند نفس با بدن از بین می‌رود اما چون اثر آن هنوز باقی مانده است؛ لذا گویا که نفس هنوز در بدن است (همو، ۲۰۰۳م، ص ۱۲۵) در نتیجه این هیئات او را از رسیدن به سعادت باز داشته و حتی فرد دچار عذاب شدیدی می‌شود. زیرا این هیئات در تضاد با جوهر نفس بوده و با آن غریب‌اند و نفس از مقاربت با این اضداد عذاب فراوان می‌بیند، اما در دار دنیا چون نفس به بدن اقبال داشت این اشتغال به بدن مانع از احساس رنج و عذاب می‌شد (همو، ۱۹۸۴ آ، ص ۱۱۳).

شاهد دیگری که می‌تواند مؤید این مطلب باشد که در اندیشه ابن سینا عمل نقش ایجابی و لنفسه در سعادت ندارد، این است که شیخ در کتب مختلف خود تصریح می‌کند که شقاوت ناشی از عمل و تبعیت از قوای بدنی امری عارضی است که دوام ندارد. اصل سخن وی که در این باب راهگشا است چنین است: «و لا یقعن عندک أن تفاریق الخطایا باتکة لعصمة النجاة بل إنما یهلاک الیهلاک السرمذ ضرب من الجهل و الرذیلة و إنما یرعرض للعذاب المحدود ضرب من الرذیلة و حد منه. و ذلک فی أقل أشخاص الناس. و لا تصغ إلى من یجعل النجاة وقفا علی عدد و مصروفه عن أهل الجهل و الخطایا صرفا إلى الأبد» (همو، ۱۹۹۶م، ص ۱۳۵؛ همو ۲۰۰۳م، ص ۱۵۳). شیخ در کتاب *نجات*، تصریح می‌کند که از آنجایی که گروه جاحدان از سر جهل مرکب به عقاید خلاف حق روی آورده‌اند و مانع کمال آنها امری نظری و راسخ در نفسشان است، عذابشان دائمی است، اما معرضان و مهملان که مانع کمالشان از سنخ امور وجودی راسخ در نفس نیست، عذابشان زوال پذیر است (همو، ۲۰۰۰م، ص ۶۹۴).

شاهد دیگر اینکه شیخ در رساله *احوال نفس* پس از بیان این مطلب که رسیدن به سعادت و لذت عقلی جزء با اصلاح جزء عملی نفس میسر نیست. توضیحی درباره چرایی لزوم اصلاح جزء عملی نفس ارائه می‌دهد که مدعای ما را تأیید می‌کند. شیخ بعد از بیان

اینکه فضیلت عبارت است از حصول ملکه توسط برای قوه عاقله و قوای حیوانی به این صورت که برای قوه عاقله هیأت استعلایی و برای قوای حیوانی هیأت اذعانی حاصل شود؛ تأکید می‌کند اگر عکس این مطلب تحقق یابد، یعنی قوای حیوانی بر قوه عاقله مسلط شوند، حاصل این امر این خواهد بود که رابطه نفس با بدن قویتر شده و نفس به شدت متوجه و منصرف به سوی بدن خواهد شد (همو، ۲۰۰۷ م، ص ۱۳۶).

اما ممکن است گفته شود که نقش سلبی داشتن عمل در سعادت مربوط به ردائل و اعمال قبیح است و این سخن در مورد فضائل و اعمال نیک صدق نمی‌کند. اما توضیحات بالا نشان می‌دهد که این سخن در مورد عمل نیک هم صادق است؛ با این توضیح که نقش عمل نیک در سعادت از این جهت است که نبود آن سبب استیلای هوای نفس بر قوه عاقله می‌شود و این استیلا مانع از رسیدن به لذات عقلی می‌شود، یعنی اهمیت آن از این جهت است که با وجود عمل نیک، مانعی برای سیر عقل و رسیدن به لذات عقلی ایجاد نمی‌شود.

این مدعا که ابن سینا نقش عمل در سعادت را فرعی و در حکم مقدمه می‌داند، صرفاً فهم بنده از مکتوبات شیخ نیست، بلکه دیگرانی هم به این مدعا اشاره کرده‌اند. به عنوان مثال آقای دکتر یوسفی راد تصریح می‌کند: «تزکیه نفس دو نقش اساسی در تحصیل سعادت دارد: یکی در دستیابی به مراتب پایین‌تر حکمت و معرفت عقلانی کامل، و دیگری در دستیابی به غایت حکمت، یعنی شناخت خداوند از راه صفات جلال، جمال و اسمای الهی او. دستیابی به هر یک از دو نقش فوق، خلاصی از آلام و حسرت‌ها و از اشتغالات به خدعه‌ها و زخارف دنیوی و حسی است و این امر حاصل نمی‌شود، مگر از طریق تهذیب اخلاق و تزکیه نفس» (یوسفی راد، ۲۰۱۸ م، ص ۳۵). یا اینکه دکتر سعیدی مهر اظهار می‌دارد: «تعابیر ابن سینا درباره سعادت که حاکی از لزوم اجتماع فضایل عملی و نظری است، و معنایش این است که بدون اکتساب فضایل اخلاقی، به عنوان مقدمه لازم، رسیدن به کمال عقلی و درک لذت حاکی از آن امکانپذیر نیست، اما از نظر ابن سینا فقط یک چیز است که مایه ایجاد سعادت می‌شود و آن عبارت از کمال عقل نظری است، و فضایل اخلاقی و کمال عقل عملی، مقدمه یا وسیله‌ای است که ما را به آن مؤلفه واحد می‌رساند و خود شایسته عنوان سعادت نیست» (سعیدی مهر و

ملاحسنی، ۲۰۱۶ م، ص ۹۳) یا اینکه خانم دکتر صادق زاده مدعی بنده را این‌گونه بیان می‌کنند: «نظریه این سینا دربارهٔ سعادت به شدت بر لذت عقلی متمرکز است و حتی تنزه اخلاقی را برای تکمیل آن ارزشمند می‌دانند» (صادق زاده، ۲۰۱۷ م، ص ۲۶).

چرایی برتری نظر بر عمل در نیل به سعادت:

بعد از بیان شواهد دال بر این مطلب که ابن سینا برای نظر اهمیت بیشتری در نیل به سعادت قائل بوده و عامل اصلی در سعادت را نظر می‌داند، پرسش مهمی که مطرح می‌شود این است که چرا ابن سینا اهمیت ویژه‌ای برای نظر و معرفت در سعادت قائل است و برترین مرتبه سعادت را سعادت عقلانی می‌داند؟ پاسخ این پرسش به دو نکته اساسی برمی‌گردد: ۱. مبانی انسان‌شناسی ابن سینا ۲. تعریف ابن سینا از چیستی سعادت. توضیح دیدگاه ابن سینا در مورد سعادت و نسبت آن با لذت گذشت. و طرح دوباره آن در اینجا سبب تکرار خواهد شد، اما در مورد مطلب اول (انسان‌شناسی شیخ) ابن سینا از یک طرف همچنان که اشاره شد سعادت را از سنخ ادراک می‌داند. زیرا او سعادت را به لذت تعریف می‌کند و همچنان که گذشت لذت را ادراک امر ملائم می‌داند. و امر ملائم را به کمال و فعلیت مختص شیء تفسیر می‌کند (ابن سینا، ۱۹۸۴ آ، ص ۱۰۹؛ همو، ۲۰۰۴ م، ص ۷۹)، یعنی معتقد است که کمال هر موجودی منوط به خواص و آثار ویژه آن موجود است. نتیجه این سخن این است که ابن سینا سعادت را کمال و فعلیت خاص انسان می‌داند. بنابراین سعادت انسان در آن است که استعدادهای خاص خودش را به کمال برساند. از طرف دیگر ابن سینا وظیفه خاص انسان و آنچه او را از سایر حیوانات متمایز می‌سازد ناطق بودن او می‌داند. و بر این عقیده است که از میان ویژگی‌های نفسانی مهم‌ترین ویژگی که اختصاص آن به انسان افزون‌تر و استوارتر از همه است و او را از سایر حیوانات متمایز می‌سازد اندیشه و تأمل است. او تأکید می‌کند: اخص خواص انسان تصور معانی کلی و استنباط مجهولات از معلومات و تفکر و وصول به مجهولات از طریق معلومات تصویری یا تصدیقی است. و این خاصیت کار ویژه قوه عاقله است. به تعبیر واضح‌تر گوهر انسان قوه عاقله است و جوهر انسان عقل انسان است. شیخ بر این مطلب بارها از جمله: در کتاب *شفا* تصریح می‌کند: «خاص‌ترین ویژگی انسان که مختص

به او می‌باشد تصور معانی عقلی مجرد از ماده و رسیدن به مجهولات تصوری و تصدیقی از طریق معلومات عقلی است. اصل عبارت شیخ چنین است: «و أخص الخواص بالإنسان تصور المعانی الكلية العقلية المجردة عن المادة كل التجريد علی ما حکیناه و بیناه، و التوصل إلى معرفة المجهولات تصدیقا و تصورا من المعلومات العقلية». (همو، ۱۹۸۴ ب، ج ۲، ص ۱۸۴) و در کتاب در مبدأ و معاد اظهار می‌دارد که کمال خاص و خیر مختص به نفس ناطقه، تعقل خداوند و موجودات صادر شده از اوست (همو ۱۹۸۴ آ، ص ۱۱۱). همچنین، در کتاب نجات تأکید می‌کند: کمال خاص نفس ناطقه این است که تبدیل به عالم عقلی شبیه عالم عینی شود به گونه‌ای که در نفسش هیأت تمام موجودات از مبدأ اول تا عالم اجسام نقش بندد (همو، ۲۰۰۰ م، ص ۶۸۶).

علاوه بر تصریحات بالا، از سخنان شیخ می‌توان یک استدلال - مبنی برتر بودن نظر بر عمل - را اینگونه بازسازی نمود که :

۱. از نظر شیخ سعادت، مطلق لذت نیست، بلکه آن لذتی مصداق سعادت است که برترین نوع لذت باشد. چه آنکه شیخ تأکید دارد که سعادت برترین مقصودی است که موجود زنده برای به دست آوردن آن می‌کوشد (همو، ۱۹۸۰ م، ج ۱، ص ۲۶۱).

۲. ابن سینا انسان را دارای قوای مختلفی می‌داند که تا حدی شرح آن گذشت.

۳. ابن سینا بیان می‌کند: هر کدام از قوای انسان لذت و کمال خاص خود را طلب می‌کنند. لذت هر قوه ادراک امر ملائم با طبع آن قوه است و ألم و شر آن قوه، ادراک امر مضاد و منافر با طبعش است. مثلاً کمال و خیر قوه باصره ادراک جلوه‌ها و تصاویر مطبوع است و شر آن ادراک امور منافی و آزار دهنده و ناپسند است (همو، ۱۹۸۴ آ، ص ۱۰۹؛ همو، ۲۰۰۴ م، ص ۷۹).

۴. ابن سینا اظهار می‌دارد: در میان قوا، هر قوه‌ای که وجودش اقوی و کمالش اعلی و مطلوبش أَلْزَم و أدوم باشد لذتش اشد است (همو، ۱۹۸۴ آ، ص ۴۲۴). این نکته به این معناست که گرچه همه قوا در تعریف لذت و ألم مشترکند ولی درجات و مراتب آنها مختلف است

۵- ابن سینا تصریح می‌کند که قوه عاقله از لحاظ وجودی شدیدترین و کمالش اعلی و مطلوبش أَلْزَم و أدوم است (همان، ص ۱۱۲).

۶. از مقدمه (۳) و (۴) نتیجه می‌گیریم که: لذت قوه عاقله اشد است. نتیجه آنکه بنا بر مقدمه (۱) و (۶) غایت مطلوب و سعادت نهایی انسان رسیدن به لذت عقلی است، یعنی شیخ از یک طرف سعادت را برترین نوع لذت می‌داند و از طرف دیگر مصداق برترین لذت را لذت عقلی می‌داند.

نتیجه‌گیری

ابن سینا ماهیت سعادت را لذت می‌داند. به همین خاطر است که در رساله *احوال نفس* که به تفصیل سعادت روحانی را شرح می‌دهد محورری‌ترین مفهوم که برای توضیح سعادت به کار می‌گیرد مفهوم لذت است و به همین خاطر است که در نمط هشتم کتاب *اشارات* که موضوع اصلی آن بحث سعادت است، مفصل‌ترین و دقیق‌ترین بحث را در مورد لذت و مباحث مرتبط با آن مطرح می‌کند. البته مراد شیخ از لذت در تعریف سعادت، مطلق لذت نیست، بلکه مراد وی نوع خاصی از لذت است و آن لذتی است که از سایر اقسام لذت برتر باشد. شیخ مصداق این لذت را لذت عقلی می‌داند. البته آن لذت عقلی که شیخ آن را سعادت انسان می‌داند صرف درک کلیات یا مبادی موجودات و حتی صور مفارقه نیست، بلکه مراد او برترین مرتبه ادراک عقلی یعنی اتصال نفس به فیض الهی و از بین رفتن وسائط بین او و حضرت معشوق است. شیخ هنگام بحث از سعادت از تعبیرهای دیگری - غیر از لذت - هم استفاده می‌کند که به ظاهر در تعارض با مدعای مطرح شده در مقاله است. اما همچنان که در متن مقاله با تفصیل بیشتری بیان شده است اگر این عبارتهای به ظاهر متضاد را بررسی و تحلیل کنیم به این نتیجه خواهیم رسید که این عبارتها در واقع بیانگر ویژگی‌ها و قیود سعادت است نه بیانگر ماهیت و چیستی سعادت.

رأی شیخ در چگونگی نسبت نظر و عمل در سعادت انسان این است که نظر و عمل هر دو در سعادت انسان مؤثراند و سعادت حقیقی منوط به حصول کمال در هر دو قوه است. در متن مقاله شواهد متعدد دال بر این نکته که عمل نقش مهمی در نیل به سعادت دارد ارائه شده است. اما با این وجود شیخ معتقد است: اولاً عمل و افعال اخلاقی اهمیت استقلالی و لافسه ندارند، بلکه تأثیر عمل در سعادت اینگونه است که اعمال و افعال

قبیحه در حکم مانع برای وصول به سعادت هستند. ثانیاً نظر نقش بیشتر و تعیین کننده‌تری در حصول سعادت و مراتب آن دارد. ابن سینا به وجوه مختلف و از حیث‌های گوناگون اهمیت و برتری نظر را بیان می‌کند که در مقاله به نه مورد اشاره شده است. اما این مطلب که چرا ابن سینا برای نظر و معرفت نقش بیشتری قائل است به مبانی انسان شناسی ابن سینا و تعریف او از چیستی سعادت بر می‌گردد که در بخش پایانی مقاله به تفصیل بیشتری بررسی شده است.

مشارکت نویسنده

این مقاله به طور کامل حاصل کار اینجانب بوده و فرد یا نهاد دیگری در آن مشارکت نداشته است.

تشکر و قدردانی

مقاله حاضر حاصل کاری فکری بنده بوده است و فرد یا نهاد دیگری در انجام مطالعه یا نگارش مقاله مشارکت نداشته اند. وضعیت فعلی مقاله مرهون تذکرات به جا و اصلاحات پیشنهادی جناب آقای دکتر عین اله خادمی و داوران محترمی است که زحمت داوری این مقاله را بر عهده داشته اند. بدین وسیله از این عزیزان کمال تشکر و قدردانی را دارم.

تعارض منافع

هیچ‌گونه تعارض منافع توسط نویسندگان بیان نشده است.

معرفی نویسنده

دکتر عباسعلی منصور استادیار دانشگاه رازی است. ایشان کارشناسی ارشد پیوسته فلسفه و کلام اسلامی را در سال ۱۳۹۰ از دانشکده الهیات دانشگاه امام صادق و دکتری فلسفه و حکمت اسلامی را در سال ۱۳۹۴ از دانشکده الهیات دانشگاه تهران کسب کرده است و بیش از بیست مقاله علمی پژوهشی در

مجلات و کنفرانس های علمی ارائه نموده است و مسول دبیرخانه کرسی‌ها نقد، مناظره و نظریه‌پردازی در دانشگاه رازی هستند. زمینه تخصصی مطالعاتی ایشان بیشتر بحث سعادت در فلسفه اسلامی و مباحث ناظر به اصلاح و نو اندیشی دینی است.

Mansouri, A, philosophy, Assistant Professor Razi University, Tehran, Iran
 ✉ a.mansouri@razi.ac.ir

منابع و مأخذ

- Aristotle, *Elm al-akhlakh to Nicomagus*. Cairo: Dar Sader: 1925. Arabic.
- Avicenna H, *Al-azhwiyah in Al-Maad*. Tehran: Shams Tabrizi: 2003. Arabic.
- Avicenna H, *Al-Mabdda wa al-Maad*. Tehran: Institute of Islamic Studies: 1984 a. Arabic.
- Avicenna H, *Al-isharat wa al-tanbihat*. Qom: nashr al-Balagha: 1996. Arabic.
- Avicenna H, *Rasael of Avicenna*. Qom: Bidar publication: 1980. Arabic.
- Avicenna H *Teseh rasael fi al-hekmah va al-tabieiyat*. Cairo: dar Al- ara: 1908. Arabic.
- Avicenna H, *Al-shefa*. Qom: Maktab Ayatollah Al-Marashi: 1984 b. Arabic.
- Avicenna H, *Panjeh resale*. Hamadan: Bu Ali Sina University: 2004. Arabic.
- Avicenna H, *Al-nejat men al-Ghargh fi bahre Al-Zelalat*. Tehran: Tehran University Press: 2000. Arabic.
- Avicenna H, *Miraj Nameh*. Rasht: Electronic Library of Islamic Wisdom of Noor Institute: (1934). Persian.
- Avicenna H, *Rasael of Avicenna2*. Istanbul: Istanbul School of Literature: 1953. Arabic.
- Avicenna H, *Resaleh al- roh*. Hamadan: Bu Ali Sina University: A2004. Arabic.
- Avicenna H, *Alaei Encyclopedia*. Hamadan: Bu Ali Sina University: B2004. Persian.
- Avicenna H, *Resaleh Ahval –Al-roh*. Paris: Dar Biblion: 2007. Arabic.
- Khademi E. [*Happiness from Ibn Sina's point of view*]. Journal of Philosophy of Religion. 2010; Spring, No. 5. Persian.

- Khademi H. [*Happiness and misery in eternal life according to Ibn Sina*]. Journal of Religious Thought. 2007; Autumn, No. 24. Persian.
- Khomeini R, *Philosophy Lectures*. Tehran: Imam Khomeini Publishing and Editing Institute: 2002. Persian.
- Sakhaei M. [*Happiness from Ibn Sina and Augustine's point of view: a comparative study*]. Journal of Avicenna's Wisdom. 2012; Spring and Summer, No. 47. Persia.
- Saeedi Mehr M, Mollah Hassani M. [*happiness in Avicenna's view; inclusive or dominant end?*]. Journal of Avicenna's Wisdom. 2016; Spring and Summer, No. 55. Persian.
- Shajari M. [*Avicenna on happiness and it's relation with knowledge and worship*]. Journal of Philosophical Research. 2011; Spring and Summer, No. 8. Persian.
- Sadeghzadeh Ghamsari F. [*The Role of Intellectual Perfections in Happiness According to Avicenna's View Points*]. Journal of Avicenna's Wisdom. 2017; Autumn and Winter, No. 58. Persian.
- Yousefi Rad M. [*Causes and factors of happiness in the views of Farabi, Ibn Sina and Khajeh Nasir al-Din Tusi*]. Journal of Transcendental Politics. 2018: Spring, No. 20. Persian.
- Suhrawardi S, *Majmoeh mosanafat; Al-loMahat*, Volume 4, edited by Najafgholi Habibi. Tehran: Institute of Humanities and Cultural Sciences: 2001. Arabic.
- Suhrawardi S, *Hekmat al-Ishraq*, translated by Jafar Sajjadi. Tehran: University of Tehran Press: (2010). Arabic.
- Tusi N, *Nasiri ethics*. Tehran: Kharazmi: 1981. Persian.
- Motahari M, Collection of works. Volumes 2 and 22, Tehran: Sadra Publications: 2011. Persian.
- Motahari M, *Philosophical articles*. Tehran: Hekmat Publications: 1987. Persian.

How to cite this paper:

Abbas Ali Mansouri (2020- 2021). AVecina View of the Role of Speculation and Practice in Human Happiness. *Journal of Ontological Researches*, 9(18), 523-548. Persian.

DOI: 10.22061/orj.2021.1507

URL: http://orj.sru.ac.ir/article_1507.html

Copyrights for this article are retained by the author(s) with publishing rights granted to SRU Press. The content of this article is subject to the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC-BY-NC 4.0) License. For more information, please visit <https://www.creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode>.